

ISSN 2227-2844

ВІСНИК

**ЛУГАНСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

№ 4 (293) травень

2015

ЗМІСТ

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Набока О.В. Перші спроби США створити колоніальну імперію в Тихому океані в 50-х рр. XIX ст.: захоплення острова Піль _____	4
Ткаченко К.А. Еволюція зовнішньополітичного курсу США наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. XX ст. «Доктрина Ніксона» _____	9
Дем'янчук А.М. Реформування ООН у планах країн-членів НАТО і в стратегії К. Аннана (1997-2005 рр.) _____	18
Русанова М.І. Роберт Купер – ідеолог нового ліберального імперіалізму _____	25
Гарькавченко К.Г. Територіально-політичний поділ світу в XXI ст.: боротьба за Арктику _____	32

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Штерр Д.І. Віденський синод 1773 р. та унормування літургійних практик в Мукачевській Греко-Католицькій Єпархії _____	39
Стрілець В.В. Відносини революційних комітетів Полтавської губернії з політичними партіями та громадськими організаціями (грудень 1919 – квітень 1920 рр.) _____	48
Бублик О.І. Форми і засоби впливу православної церкви на віруючих в період становлення радянської тоталітарної держави в Україні (20-30-і рр. XX ст.) _____	58
Офіцинський Ю.Р. Початок російської агресії в Крим очима світової спільноти (20-28 лютого 2014 р.) _____	67

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

Радченко Н.М. Становлення кредитно-банківської системи України у мемуарах С.Ю. Вітте _____	77
Торопцева А.І. Військово-політична історія України у мемуарах іноземних авторів (1914-1918 рр.) _____	85
Гарнагіна С.О., Ковальонюк С.С. Об'єднання українських радянських емігрантів у Маньчжурії у 1920-1945 рр.: історіографія проблеми _____	93
Ковальонюк С.С. Джерела з історії повсякденності українців у Китаї в період японської окупації _____	103
Саррий Т.О. Життя та літературна творчість Данила Мордовця: до історіографії радянського періоду _____	109
Сорокіна О.С. «Бюлетень Комітету Українців Канади» (КУК) як джерело вивчення історії діяльності емігрантів 50-80-х рр. XX ст. _____	117
Алейнікова Д.О. Відображення діяльності Світового Конгресу Вільних Українців у газеті «Новий шлях» за 1967 рік _____	127
Марченко О.В. Місце спеціальних історичних дисциплін у науковій спадщині Ф.П. Шевченка _____	137
Халмурадова А.А. А.Г. Халмурадов та українська школа біохімії вітамінів _____	146

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Горнецькі В.В. Особливості містобудування Закарпаття у кінці XIX – початку XX ст. _____	153
Вихватенко М.Т. Наслідки Голодомору 1932-1933 років на Старобільщині _____	162
Офіцинський Р.А., Палинчак-Кутузова В.В. Створення Закарпатського краєзнавчого музею (до 70-ї річниці заснування) _____	174
Інформація про авторів _____	182

**ФОРМИ І ЗАСОБИ ВПЛИВУ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ВІРУЮЧИХ
В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ТОТАЛІТАРНОЇ ДЕРЖАВИ
В УКРАЇНІ (20-30-і рр. ХХ ст.).**

В статті розглянуто та визначено роль православного духовенства у регіональних суспільно-політичних процесах в період становлення радянської влади (20-30-і рр. ХХ ст.). На архівних матеріалах доведено, що священнослужителі, незважаючи на наступ та утиски радянської держави, продовжували виконувати роль духовного наставника. Намагання приймати участь в розв'язанні громадських проблем, особисті питання мирян, допомога в роки тяжких голодних лихоліть, в період ліквідації безграмотності – через такі буденні речі священнослужителі несли «слово Боже» і таким чином відбувався вплив на віруючих та суспільство в цілому. Зазначено, тенденцію до процесу формування «тихої» опозиції духовенства владі. Духовенство виживало і страждало разом із народом.

Ключові слова: Православна Церква, радянська влада, атеїстична держава, ідеологія, духовний наставник, миряни, віруючі, тоталітарна держава.

Актуальність проблеми. Церква й духовенство в ідеологічній доктрині більшовиків визначалися як ворожий елемент і належали до експлуататорського класу, влада вважала Церкву головним ідеологічним суперником у боротьбі за вплив на суспільство. Позбавлення виборчого права, соціальні утиски, позбавлення церковного майна, житла, права на освіту дітей, гоніння і приниження, все це сприяло процесу відчуження духовенства від соціально-політичних процесів, що відбувалися в країні, і як наслідок – від впливу на віруючих.

Мета статті – дослідити вплив РПЦ на суспільство, визначити форми та методи взаємозв'язку духовенства та вірян в умовах формування нової, радянської держави та атеїстичної ідеології в 20-30-і рр. ХХст.

Виклад основного матеріалу. В умовах формування радянської держави Церква була зацікавлена у визначенні свого правового статусу і 2 грудня 1917 р. Помісний Собор у Москві прийняв документ «Про правове становище Російської Православної Церкви». Проте декрет від 20 січня (2 лютого) 1918 р. «Про відділення церкви від держави і школи від церкви» (в Україні від 22 січня 1919 р. [1, с.39-41]) та декрет РНК України від 3 серпня 1920 р. про позбавлення церкви статусу юридичної особи [2, с. 63] заперечували соборне рішення. Відносини між Церквою та державою в цей період розвивалися спонтанно і визначалися взаємною конфронтацією, відсутністю конкретної стратегії.

Незважаючи на вороже ставлення, влада все ж дозволила служителям церкви на початку 20-х рр. ХХ ст. працювати в державних установах. Таку «непослідовність» дій влади можна пояснити потребою в залученні освічених людей до державної служби. 7 березня 1921 р. РНК затвердила постанову «Про порядок дозволу праці служителям релігійних культів», яка регламентувала повноваження духовенства в цих установах і забезпечувала контроль за ними [3, с. 116-117]. Про це свідчать факти з різних регіонів України. Так, відомо, що один священник на Чернігівщині у 1922 р. працював у відділі Державного страхування [4, с. 59]; інший, будучи псаломщиком при храмі, у 1922 р. виконував обов'язки секретаря Залів'янського волосного виконавчо-

го комітету [5, арк. 242]; на Катеринославщині псаломщик І. Федорів був технічним виконавцем у Жеребецькому волосному виконавчому комітеті [6, арк. 299]. Там, де потрібні були писемні, освічені виконавці, навіть на владних посадах, церковнослужителі були бажаними. Так, на Житомирщині псаломщик до 1923 р. працював секретарем сільради [7, с. 13]. Також, потреба в освічених кадрах зумовила участь духовенства на початку 1920-х рр. у кооперативних товариствах, артілях тощо. Згідно з постановою ВЦВК від 13 квітня 1921 р. усі громадяни УСРР без винятку об'єднувалися в споживчі товариства. Але, щоб не дати можливості священикам впливати на членів кооперативів, які переважно були віруючими, їх позбавили виборчого права та заборонили входити до складу правління споживчого товариства [8, с. 176-178].

Проте, як і в державних установах, з дозволу парафіян та всупереч законодавству, священнослужителі, псаломщики посідали посади рахівників, бухгалтерів у споживчих кооперативних товариствах [9, с. 100; 10, арк. 15, 80; 11, арк. 31-32; 12, с. 3; 13, с. 3; 14, с. 3]. Виходячи з цього, селяни дозволяли духовенству працювати в товариствах, порушуючи законодавство та здійснюючи пасивний супротив новій владі. У результаті цього церковники, спілкуючись із вірянами таким нетрадиційним способом, поширювали свій вплив на селян в умовах шаленої антирелігійної пропаганди.

Революція 1917 р. змінила свідомість людей, дала їм надію на світле майбутнє, на свободу, демократію, оскільки звідусюди лунали гасла про «надання влади народу». Церква також намагалася відповідати вимогам часу. Ураховуючи необхідність реформування церковного устрою, помісний Собор РПЦ у квітні 1918 р. видав постанову «Парафіяльний статут», якою розширив участь віруючих в управлінні церковними справами. Парафія визначалася як об'єднання православних християн, що складається з кліру та мирян під керівництвом поставленого священика-настоятеля. Однак останнє слово в керівництві громадою, парафією та церковною радою за статутом залишалося за священиком [15, с. 22-23].

Роль духовенства як наставника, вчителя, пастиря залишалася досить високою, а часткове сприйняття РПЦ радянської влади захистило духовенство від повного фізичного винищення в роки революції та громадянської війни. Наступ на права духовенства не викликав масового руху опору, але спостерігався пасивний спротив владі: порушення законодавства з боку священнослужителів щодо заборони виконання своїх релігійних обов'язків; допомога мирян тим, хто опинився в скрутному становищі внаслідок утисків та переслідувань.

З 1922 р. почалася кампанія з вилучення церковних цінностей, яка започаткувала новий етап державно-церковних відносин, який тривав до 1929 р. Юридичний статус духовенства постійно зазнавав суттєвих змін у бік зменшення, обмеження та позбавлення їх громадянських прав, зокрема, виборчого. Нечітке визначення категорій позбавлених осіб призводило до випадків, коли в одних районах дяки, члени родини священнослужителів, дияконів користувалися виборчим правом, а в інших – ні. Питання про надання політичного права на свій розсуд вирішували місцеві органи влади, районні виконавчі комітети.

Влада продовжувала тиск на права духовенства. Наступні обмеження стосувалися невід'ємного права, права на житло. Так, наприклад, у жовтні 1923 р. президія Харківського окрвиконкому вирішила позбавити житла священика Петровського, який мешкав у селі Олексіївка. Родина із шести чоловік, у тому числі двох підлітків, виселялася без надання іншого помешкання. Церковна рада просила адмінвідділ не виселяти священика напередодні зими. Влада прохання парафії відхилила [16, с. 19].

З часом безпідставне виселення духовенства всіх православних церков набуло масового характеру. У 1927 р. Тульчинський райвиконком, ігноруючи постанову загальних зборів громади села Тарасівка та розпорядження Тульчинської окружної судової комісії про розміщення кліру в церковних будинках, конфіскував житло. Священнослужителі жили в селян, далеко від церкви. Миряни просили владу повернути будинки духовним особам. Тульчинський райвиконком не відповів на запит громади. Члени парафії звернулися й до НКВС, який надіслав громаді відповідь-заперечення: «Повернення будинків неможливе» [17, арк. 2, 4].

Після проголошення націоналізації молитовних будівель, духовенство було позбавлено права розпоряджатися церковним майном за орендним договором. Ці права надавалися віруючим. Отже, духовенство не мало змоги обіймати керівні посади в громаді, але де-факто виконувало керівні функції. Архівні дані по Луганщині, Волині, Дніпропетровщині тощо надають можливість дослідити цей процес. Зокрема, на Луганщині священнослужителі І. Білоус (Віртас) та А. Болюбаш за згодою громад проводили засідання громад, виступали в першій половині 20-х рр. першими доповідачами та навіть головували на форумах [18, арк. 55]. Так само робили І. Кужницький на Волині [19, арк. 5], Г. Чижов та Д. Кодимський на Запоріжжі [20, арк. 23], священики в інших регіонах України [21, арк. 45].

Важливо звернути увагу й на кадрову роботу з правонаступництва духовенства, його самовідтворення. Незважаючи на постійні утиски з боку влади, кадровий резерв церкви оновлювався за рахунок молоді. З віруючих селян, робітників, інтелігенції священики відбирали здібну молодь, виховували її та готували до пастирського служіння людям і Богу. У Київському, Подільському, Донецькому та інших регіонах зафіксовано багаточисельні факти, насамперед у довідках до НКВС України та в ЦК КП(б)У, про залучення до лав священнослужителів здібного контингенту населення, насамперед, молоді [22, арк. 203; 23, с. 164].

Винахідливість духовенства дозволяла ефективно застосовувати й інші методи поширення «слова Божого». Насамперед це стосувалося організації та проведення масових процесій, освячення колгоспних ланів, криниць і будівель, роздавання дітям подарунків під час церковних свят, використання художніх форм у храмі та інших місцях для моління (хор, плакати з релігійними текстами, інсценівки на євангельську тематику, застосування стереоскопів та пересувних панорам для ілюстрації картин на певні релігійні теми) [24, арк. 18], що сприяло зростанню релігійності населення та авторитету православної церкви.

Для зміцнення народної віри в Бога священнослужителі активно застосовували урочисті богослужіння архієреїв та архімандритів у різних містах і селах, використовували різноманітні «чудеса», поширюючи про них чутки. Український дослідник В. Силантьєв до подібних дивовижних проявів зараховує: оновлення ікон, церковних маківок та хрестів на них, самозапалення свічок, появу «дивовижних зірок» та джерел із «свяченою водою», пророчі видіння тощо [25, с. 166]. Переважна більшість оновлених ікон виявилася справою рук самих священиків або віруючих, про що свідчать результати проведених експертиз спеціально створеними комісіями, до яких входили представники духовенства, влади, хіміки, іконописці тощо.

У боротьбі за прихильність людей служителі культу нерідко вдавалися до хитрощів, зокрема, роботі сільських будинків протиставляли урочисті богослужіння з хором та іншими привабливими для віруючих прийомами. Ними практикувалися зриви роботи органів влади, натомість влаштовувалися тривалі богослужіння під час радянських свят, відвертаючи увагу віруючих від ор-

ганізованих більшовиками демонстрацій та інших урочистостей [26, арк. 8]; клопотали про перенесення базарного дня на суботу, бо торгівля заважала недільним службам [27, арк. 11].

За набуття авторитету в суспільстві, особливо в молоді, між церковними громадами та радянськими культурно-освітніми органами відбувалися негласні перегони. Як зазначали активісти клубу с. Сухачівки Дніпропетровського округу, на Великдень 1929 р. «ми влаштували своєрідне змагання між клубом та церквою, і церква перемогла». Річ у тім, що більша частина жителів, а також головні хористи місцевого клубу пішли співати до церкви, будучи одночасно й членами церковного хору та отримуючи за це матеріальне заохочення [28, арк. 92-93].

Отже, у повсякденному житті віруючих священник залишався впливовою особою. А у період НЕПу та часткової лібералізації суспільно-економічних відносин його авторитет навіть зріс. Антицерковні кампанії ображали почуття віруючих і лише підсилювали їхню релігійність. Спільна боротьба за збереження Церкви сприяла зближенню віруючих зі священником. Священник був у їхніх очах людиною, яка страждала за віру і тим уже викликала повагу. Миряни продовжували захищати свою віру та прислухалися до думки священника.

Покращенню стосунків мирян і духовенства сприяло й те, що з установленням радянської влади були ліквідовані тотальні зв'язки духовенства з можновладцями. Держава не тільки позбавила духовенство опіки, а й розпочала на нього масштабний політичний та економічний тиск. Накладені на священнослужителів непомірні податки погіршували їхнє матеріальне становище. Духовенство опинилося на одному соціальному рівні з основним контингентом віруючих – селянством. Досить влучно про ставлення віруючих до священнослужителів зазначив дослідник Д. Поспеловський: «Доки архіереї їздили в каретах, вони не користувалися авторитетом у народу, а коли вони стали бідними і пішли пішки у драних калошах, віруюча частина населення відповіла любов'ю і вірністю» [29, с. 255].

Звичайно, не скрізь священники брали участь у зборах сільської громади. Ставлення селян до нього залежало від багатьох факторів: від релігійності селян, життєвого досвіду священника, його моральних якостей, рівня виконання ним богослужіння. Поступово органи влади на селі – сільрада – формувалися з партійних активістів, які намагалися унеможливити вплив священника на селян.

Духовна єдність служителів із мирянами якнайкраще виявилася під час прощання священника з віруючими. Зокрема, коли 25 квітня 1927 р. представники Чернігівського ДПУ прибули арештовувати священника РПЦ Сергія Нілуса, то в його кімнаті зібралися всі мешканці будинку. Священник на прощання влаштував богослужіння біля іконостасу. Після молитви присутні здобули від нього благословення та цілували йому руки. Виходячи з будинку, священник заспівав «Христос Воскрес». Його спів підтримали й усі мешканці, які проводжали священника на вулицю [30, арк. 2]. Зв'язок духовенства з віруючими не обривався навіть після арешту священнослужителів. Громада в міру можливості прагнула допомагати арештованим служителям [31, с. 124]. Парафіяни навіть відвідували духовенство на засланні, що є доказом глибокої поваги до служителів церкви.

Священники, які традиційно працювали на освітній ниві, у 20-х рр. не залишилися осторонь розпочатої кампанії ліквідації неписьменності. Священник Чаплинської церкви Херсонської округи Леонід Крижановський добровільно передав сільській школі підручники з ботаніки, зоології, стародавньої історії та інші книжки, що зберігалися при церкві [32, с. 110].

Духовенство допомагало постраждалим при штучному голоді та неврожаї. Ще до безпосереднього залучення церкви та її цінностей до порятунку голо-

дуючих, а саме до видання сумнозвісного декрету від 8 березня 1922 р., священники проводили богослужіння, під час яких закликали віруючих робити пожертвування грошима, коштовностями. Після відозви патріарха Тихона із серпня 1921 р. вже в усіх храмах РПЦ під час богослужіння здійснювалося збирання пожертвувань на користь голодуючих. З цією ж метою у великі свята влаштовувалися спеціальні богослужіння. Усе зібране віддавали губернському комітету допомоги голодуючим [33, с. 2]. З відозвою до духовенства України взяти на себе піклування про спасіння потерпілих від голоду звернувся митрополит Михаїл Єрмаков. Його наслідували архієпископ Катеринославський Агапіт Вишневський, архієпископ Харківський і Охтирський Нафанаїл, благочинні та настоятелі церков багатьох місцевостей України [34, с. 551]. Навіть антирелігійно налаштовані редакційні колегії періодичних видань були вимушені визнати активну допомогу духовенства голодуючим. Газета «Вісті ВУЦВК» зазначала, що священник села Чаябурда брав участь у збиранні пожертв на користь голодуючих мирян і оповістив, щоб без продуктів для голодуючих до церкви не з'являлися. У селі Чаплинка з ініціативи священника Дольського в листопаді 1921 р. зібрано на користь голодуючих 123 тис. крб. [35, с. 3].

Не стояли осторонь священнослужителі й від вирішення інших соціальних проблем. Вони допомагали безпритульним дітям. Запорізьке духовенство постановило виконати розпорядження Священного Синоду від 15 квітня 1926 р. – організувати збір пожертвувань на осиротілих дітей [36, арк. 49]. Допомога духовенства зустріла негативну реакцію з боку влади, оскільки церкві, а отже й духовенству, законодавством заборонялося проводити благодійницьку роботу.

Про становище членів родини духовенства як ізгоїв свідчить стаття від 4 квітня 1929 р. в газеті «Красное Запорожье». Її зміст типовий. У ній засуджувалися прагнення сина священника Чижова стати членом комсомолу. Комсомольський осередок перевірів особову справу Чижова і встановив, що він – син священника, його старший брат – священник, два інших брати – колишні дякони. «З такою характеристикою, – як зазначив автор статті Колоднєв, – Чижову не тільки в комсомол двері зачинені, але й не завадило б його з торгівельно-промислової школи витрухнути» [37, с. 7].

Посилення обмежень соціальних прав доводило багатьох священників до зречення сану. Преса кінця 20-х рр. пояснила заявами про зречення сану загнаних у глухий кут священнослужителів. При цьому влада вдавалася не тільки до шантажу, але й до прямих загроз фізичного знищення. Саме завдяки цим утискам стало традиційно-усталеним пряме зречення від сану багатьох священнослужителів, зокрема, на Запоріжжі та Одещині [38, арк. 65, 67]. Характерно, що певна частина «зречених» від сану протягом наступних років поверталася до сану, що, на нашу думку, було проявом «тихої» опозиції політиці і практиці радянської влади.

З установленням тотального контролю над суспільством, влада намагалася ліквідувати зв'язки духовенства з іншими верствами населення. Влада, побоюючись піднесення авторитету священнослужителів, прагнула блокувати будь-яку їхню громадську діяльність. Саме з цією метою священнику Федору із Новоайдарського району заборонили проповіді про Христа, а дякону Пилипу – розсаджувати пасхальні дерева [39, с. 151].

Сумні події 1929-1930 рр. – насильницьке створення колгоспів, виселення так званих куркулів, податковий тиск – безпосередньо зачепили й духовенство, яке охрестили ворогами побудови соціалізму. Духовенство своєю долею поділяло розпач і страждання селян. Відібрання у власника землі, майна, розкуркулення – цих болісних проблем руйнації традиційного устрою селян-

ського життя священники не могли не торкнутися в проповідях. 14 січня 1930 р. в селі Варва Прилуцької округи священник Олексій Гаєвський читав у церкві проповідь, де «на ґрунті натиску» відмовився від служби. Священник, виголошуючи проповідь, плакав, а за ним і вся парафія. Один бідняк пояснив, чому селяни плакали: «Того, що він (священник) намалював наше безвихідне становище. Податками тиснуть, у колективи гонять, товару немає, і чим далі, тим гірше...» [40, арк. 64].

Трагізм подій змушував людей з неабияким хвилюванням думати про своє майбутнє, про шляхи знаходження виходу зі скрутного становища. Звичайно, люди бажали почути точку зору священників. Саме за порадою четверо мешканців села Усівка Пирятинського району прийшли до священника Павла Андрієвського, який, за свідченнями представників влади, виступав «високорозумним зразком в очах селянства» [41, арк. 66]. Селян хвилювала загроза виселення, і не безпідставно: на той час уже набрав серйозних обертів наказ ДПУ УСРР «Про організацію операції з масового виселення куркульсько-контрреволюційних елементів з території України» від 7 лютого 1930 р. Священник П. Андрієвський, ймовірно, прагнучи заспокоїти селян, а можливо і не усвідомлюючи, що влада спроможна влаштувати геноцид проти власного народу, зазначив: «... про Соловки, – то це ж дурниця. ... Де ж вони гроші візьмуть на переселення, це ж не одну тисячу карбованців треба, а вони ж індустріалізують країну, це ж одного або п'ять одішлють, а не всіх...» [42, арк. 68]. В умовах відчуття апокаліпсиса, що навис над українським селом, священник міг надати пораду та втіху хоч на деякий час. Селяни в очікуванні страшного суду і кінця світу вночі пробиралися до церкви, умовляли священників відправити службу [43, с. 86], із наростанням страху селян перед завтрашнім днем посилювалася роль священника як духовного наставника у селянському середовищі та серед вірян.

Висновки. Таким чином, можна констатувати, що роль духовенства визначалася посиленням його участі в регіональних суспільно-політичних процесах, зокрема, документи архівів свідчать про: прихильність до священнослужителів з боку представників влади в силу родинних стосунків [44, арк. 243; 45, арк. 23; 46, арк. 40, тощо]; залучення священників до розв'язання питань стосовно громадських проблем; загальний авторитет духовенства [47-49]. Як в громадському, так і в особистому житті віруючих, тиск на селян та наростання їхнього страху перед завтрашнім днем посиляли роль священника, і священник продовжував виконувати роль духовного наставника. Водночас набував темпу процес формування «тихої» опозиції духовенства владі.

Література

1. **Цыпин В.** История Русской православной церкви : учебное пособие для православных духовных семинарий / В. Цыпин – М. : Хроника, 1994. – С. 39-41.
2. **Силантьев В.И.** Большевики и православная церковь на Украине в 20-е гг. / В.И. Силантьев. – Харьков : ХГПУ, 1998. – С. 6.
3. **Собрание** узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1920. – № 22. – Ст. 435. – С. 116-117.
4. **Демиденко О.** Справа архієпископа Пахомія: з історії антирелігійної політики на Чернігівщині на початку 1920-х рр. / О. Демиденко // Сіверянський літопис. – 2002. – № 2. – С. 59.
5. **Державний** архів Запорізької області (далі – ДАЗО). – Ф. Р. 316. – Оп. 3. – Спр. 22. – Арк. 242.
6. **Там** само. – Арк. 299.
7. **Червоний** терор проти духовенства і віруючих на Східній Волині (Житомирщина) у 20-30-х роках ХХ ст. Архівні документи та матеріали / [упорядник С.І. Жилюк]. – Рівне, 2003. – С. 13.

- 8. Собрание** узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1921. – №. 6. – Ст. 180. – С. 176-178.
- 9. Бобко Т.Г.** Православне духовенство в суспільному житті України 20 – 30 рр. XX ст. [Текст]: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Тетяна Григорівна Бобко. – Запоріжжя, 2005. – С. 100.
- 10. ДАЗО.** – Ф. Р. 316. – Оп. 3. – Спр. 22. – Арк. 15, 80.
- 11. Центральний** державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОУ). – Ф. 5. – Оп. 2. – Спр. 2278. – Арк. 31, 32.
- 12. Красное** Запорожье. – 1923. – 29 декабря. – С. 3.
- 13. Коммунист.** – 1925. – 25 марта. – С. 3.
- 14. Вісті** ВУЦВК. – 1928. – 26 липня. – С. 3.
- 15. Цыпин В.** История Русской православной церкви... Вказана праця. – С. 2-23.
- 16. Силантьев В.И.** Большевики и православная церковь на Украине в 20-е гг. / В.И. Силантьев. – Харьков : ХГПУ, 1998. – С.19.
- 17. ЦДАВОУ.** – Ф. 5. – Оп. 3. – Спр. 361. – Арк. 2, 4.
- 18. ДАЛО.** – Ф. Р. 178. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 55.
- 19. ДАВО.** – Ф. Р. 2826. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 5.
- 20. ДАЗО.** – Ф.Р. 316. – Оп. 3. – Спр. 141. – Арк. 23.
- 21. ЦДАГОУ.** – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1772. – Арк. 45.
- 22. ЦДАГОУ.** – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2994. – Арк. 203.
- 23. Силантьев В.И** Большевики и православная церковь... Вказана праця. – С. 164.
- 24. ДАДпО.** – Ф. П-19. – Оп. 1. – Спр. 1812. – Арк. 18.
- 25. Силантьев В.И.** Большевики и православная церковь... Вказана праця. – С. 166.
- 26. ДАЗО.** – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 495. – Арк. 8.
- 27. Там само.** – Спр. 487. – Арк. 11.
- 28. ДАДпО.** – Ф. П-7. – Оп. 1. – Спр. 1272. – Арк. 92-93.
- 29. Поспеловский Д.** Православная церковь в истории Руси, России, СРСР / Д. Поспеловский. – М. : ББИ, 1996. – С. 255.
- 30. ДАЧО.** – Ф. П. 8840. – Оп. 3. – Спр. 3175. – Арк. 2.
- 31. Силантьев В.И.** Большевики и православная церковь... Вказана праця. – С. 124.
- 32. Сповідь** на Голгофі : Альманах: [Докум. нариси, спогади, списки про репресії щодо церкви та духовних осіб на Херсонщині за роки тоталітарного режиму]. – Херсон, 2001. – С. 110.
- 33. Новь.** – 1922. – 5 марта. – С. 2.
- 34. Ігнатуша О.М.** Православні церкви України в контексті їх видавничої діяльності: 20-і рр. XX ст. /О.М. Ігнатуша // Наукові записки: [Зб. пр. молодих вчених та аспірантів]. – К., 2001. – С. 551.
- 35. Вісті** ВУЦВК. – 1921. – 19 листопада. – С. 3.
- 36. ДАЗО.** – Ф.Р. 316. – Оп. 3. – Спр. 135. – Арк. 49.
- 37. Красное** Запорожье. – 1929. – 4 апреля. – С. 7.
- 38. ЦДАГОУ.** – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 3185. – Арк. 65, 67.
- 39. Слободянюк П.Я.** Українська церква: історія руїн і відродження / Петро Якович Слободянюк. – Хмельницький, 2000. – С. 151.
- 40. ЦДАВОУ.** – Оп. 3. – Спр. 1077. – Арк. 64.
- 41. Там само.** – Арк. 66.
- 42. Там само.** – Арк. 68.
- 43. Васильєв В.** Коллективизация і селянський опір на Україні (листопад 1929–березень 1930 рр.) / В. Васильєв, А. Віола. – Вінниця, 1997. – С. 86.
- 44. ДАЧО.** – Ф. П. 342. – Оп. 1. – Спр. 263. – Арк. 243.
- 45. ДАЛО.** – Ф. Р. 3747. – Оп. 2. – Спр. 16058 Р. – Арк. 23.
- 46. ДАДпО.** – Ф. 19. – Оп. – Спр. 90. – Арк. 40.
- 47. Мемуари** та щоденники: Ч. 1 / [упорядники: А. Бойко, С. Плохій] // Джерела з історії Південної України. – Запоріжжя, 2005. – Т. 5. – Кн. 1. – 2005. – 484 с.
- 48. Червоний** терор проти духовенства і віруючих на Східній Волині (Житомирщина) у 20–30-х роках XX ст. Архівні документи та матеріали / [упорядник С.І. Жилюк]. – Рівне, 2003. – С. 13.
- 49. Коммунист.** – 1926. – 29 февраля.

Literatura

1. **Cypin V.** Istoryya Russkoj pravoslavnoj cerkvy : uchebnoe posobyе dlya pravoslavnyh duhovnyh semynaryj / V. Cypin – M. : Hronyka, 1994 – S. 39-41.
2. **Sylantjev V.Y.** Bolshevyky i pravoslavnaya cerkov na Ukrainev 20-egg. / V.Y. Sylantjev. – Harkov: HNPU, 1998. S. 6.
3. **Sobranje** uzakonenyj i rasporyazhenyj raboche-krestyanskoho pravytelstva Ukrainy. – 1920. – № 22. – St. 435. – S. 116-117.
4. **Demydenko O.** Sprava arhiepyskopa Pahomiya: z istoriyi antyrelihiynoyi polityky na Chernihivshhyni na pochatku 1920-x rr. / O. Demydenko // Siveryanskyj litopys. – 2002. – № 2. – S. 59.
5. **Derzhavnyj** arxiv Zaporizkoj oblasti (dali – DAZO). – F.R. 316. – Op.3. – Spr.22. – Ark. 242.
6. **Tam** samo. – Ark. 299.
7. **Chervonyj** teror proty duhovenstva i viruyuchyh na Sxidnij Volyni (Zhytomyrshhyna) u 20 – 30-x rokah XX st. Arhivni dokumenty ta materialy / [uporyadnyk S.I. Zhylyuk]. – Rivne, 2003. – S. 13.
8. **Sobranje** uzakonenyj i rasporyazhenyj raboche-krestyanskoho pravytelstva Ukrainy. – 1921. – № 6. – St. 180. – S. 176-178.
9. **Bobko T.H.** Pravoslavne duhovenstvo v suspilnomu zhytti Ukrainy 20 – 30 rr. XX st. [Tekst]: dys... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Tetyana Gryhorivna Bobko. – Zaporizhzhya, 2005. – S. 100.
10. **DAZO.** – F.R. 316. – Op. 3. – Spr. 22. – Ark. 15, 80.
11. **Centralnyj** derzhavnyj arhiv vyshhyh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy (dali – CDAVOU). – F. 5. – Op. 2. – Spr. 2278. – Ark. 31, 32.
12. **Krasnoe** Zaporozhe. – 1923. – 29 dekabrya. – S. 3.
13. **Kommunyst.** – 1925. – 25 marta. – S. 3.
14. **Visti VUCVK.** – 1928. – 26 lypnya. – S. 3.
15. **Cypin V.** Istoryya Russkoj pravoslavnoj cerkvy. Vkazana pracya. – S. 22-23.
16. **Sylantjev V.Y.** Bolshevyky i pravoslavnaya cerkov na Ukrayne v 20-e hh. / V.Y. Sylantjev. – Harkov: HNPU, 1998. – S. 19.
17. **CDAVOU.** – F. 5. – Op. 3. – Spr. 361. – Ark. 2, 4.
18. **DALO.** – F. R. 178. – Op. 1. – Spr. 14. – Ark. 55.
19. **DAVO.** – F.R. 2826. – Op. 1. – Spr. 12. – Ark. 5.
20. **DAZO.** – F.R. 316. – Op. 3. – Spr. 141. – Ark. 23.
21. **CDAHOU.** – F. 1. – Op. 20. – Spr. 1772. – Ark. 45.
22. **CDAHOU.** – F. 1. – Op. 20. – Spr. 2994. – Ark. 203.
23. **Sylantjev V.Y.** Bolshevyky i pravoslavnaya cerkov. Vказа nаpracya. – S. 164.
24. **DADpO.** – F. P-19. – Op. 1. – Spr. 1812. – Ark. 18
25. **Sylantjev V.Y.** Bolshevyky i pravoslavnaya cerkov. Vkazana pracya. – S. 166.
26. **DAZO.** – F. 1. – Op. 1. – Spr. 495. – Ark. 8.
27. **Tam** samo. – Spr. 487. – Ark. 11.
28. **DADpO.** – F.P-7. – Op. 1. – Spr. 1272. – Ark. 92-93.
29. **Pospelovskij D.** Pravoslavnaya cerkov v ystoryy Rusy, Rossyy, SRSR / D. Pospelovskij. – M. : BBY, 1996. – S. 255.
30. **DACHO.** – F.P. 8840. – Op. 3. – Spr. 3175. – Ark. 2.
31. **Sylantjev V.Y.** Bolshevyky i pravoslavnaya cerkov. Vkazana pracya. – S. 124.
32. **Spovidna** Holhofi: Almanax: [Dokum. narysy, spohady, spysky pro represiyi shhodo cerkvy ta duhovnyh osib na Hersonshhyni za roky totalitarnoho rezhymu]. – Herson, 2001. – S. 110.
33. **Nov.** – 1922. – 5 marta. – S. 2.
34. **Ihnatusha O.M.** Pravoslavni cerkvy Ukrainy v konteksti yih vydavnychoyi diyalnosti: 20-i rr. XX st. / O.M. Ihnatusha // Naukovi zapysky: [Zb. pr. Molodyx vchenyx ta aspirantiv]. – K., 2001. – S. 551.
35. **Visti VUCVK.** – 1921. – 19 lystopada. – S. 3.
36. **DAZO.** – F.R. 316. – Op. 3. – Spr. 135. – Ark. 49.
37. **Krasnoe** Zaporozhje. – 1929. – 4 aprelya. – S. 7.
38. **CDAHOU.** – F. 1. – Op.20. – Spr. 3185. – Ark. 65, 67.
39. **Slobodyanyuk P.Ya.** Ukrayinska cerkva: istoriya ruyin i vidrodzhennya / Petro Yakovych Slobodyanyuk. – Hmelnyckyj, 2000. – S. 151.

40. CDAVOU. – Op. 3. – Spr. 1077. – Ark. 64.
 41. Tam samo. – Ark. 66.
 42. Tam samo. – Ark. 68.
 43. Vasylyjev V. Kolektyvizaciya i selyanskyj opir na Ukrayini (lystopad 1929 – be-
 rezen 1930 rr.) / V. Vasylyev, L. Viola. – Vinnycya, 1997. – S. 86.
 44. DACHO. – F. P. 342. – Op. 1. – Spr. 263. – Ark. 243.
 45. DALO. – F. R. 3747. – Op. 2. – Spr. 16058 R. – Ark. 23.
 46. DADnO. – F. 19. – Op. – Spr. 90. – Ark. 40.
 47. Memuary ta shhodennyky: Ch. 1 / [uporyadnyky: A. Bojko, S. Plohij] // Dzherela
 z istoriyi Pivdennoyi Ukrayiny. – Zaporizhzhya, 2005. – T. 5. – Kn. 1. – 2005. 484 s.
 48. Chervonyj teror proty duhovenstva i viruyuchykh na Sxidnij Volyni (Zhytomyr-
 shhyna) u 20–30-x rokakh XX st. Arhivni dokumenty ta materialy / [uporyadnyk S.I. Zhy-
 lyuk]. – Rivne, 2003. – S. 13.
 49. Kommunist. – 1926. – 29 fevralya.

Бублик О.И. Формы и средства влияния Православной Церкви на верующих в период становления советского тоталитарного государства на Украине (20 – 30-е гг. XX ст.)

В статье рассмотрена и определена роль православного духовенства в региональ-
 ных общественно-политических процессах в период становления советской власти.
 Архивные источники подтверждают, что священнослужители, несмотря на при-
 теснения советского государства, продолжали выполнять роль духовного наставни-
 ка для верующих. Стремление к участию в общественной жизни, стремление нести
 Слово Божье в народ, помощь в разрешении личных вопросов прихожан, помощь в го-
 лодные годы тяжелых лихолетий, в период ликвидации безграмотности – таким об-
 разом осуществлялась связь с верующими и влияние на общество в целом. Духовен-
 ство выживало вместе с народом и одновременно формировалась «тихая» оппозиция
 власти.

Ключевые слова: Православная Церковь, советская власть, атеистическое госу-
 дарство, идеология, духовный наставник, прихожане, верующие.

Bublik O.I. Forms and means of Orthodox Church influence on believers in the period of the soviet totalitarian state in Ukraine (20 – 30-i es. XX century.)

Church and clergy in the ideological doctrine of Bolsheviks were defined as the hostile
 element and belonged to the exploiting class, authorities believed that church was the main
 ideological rival for influence on society. Disenfranchisement, social oppression, deprivation
 of church property, housing, children's right on education, persecution and humiliation, all
 contributed to the process of alienation of the clergy of the socio-political processes taking
 place in the country, and as a result – the impact on believers.

With the formation of the Soviet state church was interested in determining their status
 and December 2, 1917 Local Council in Moscow took the paper «On the legal status of the
 Russian Orthodox Church» However, the decree of 20 January (February 2), 1918. «On the
 separation of church from state and school» (in Ukraine on January 22, 1919) and RNA
 Ukraine decree on August 3, 1920 g. of depriving the church legal personality denied the
 conciliar decisions. The relationship between Church and state in this period developed
 spontaneously and were determined by mutual confrontation, the lack of a specific
 strategy.

Key words: Orthodox Church, the Soviet authorities, atheistic state, ideology, spiritual-
 mentor, lay, believers.